

Emlékezés Kálmán Lászlóra (1957–2021)

Szerkesztőségi bevezető

1. A magyarországi nyelvészeti periodikák különszámaikban emlékeznek Kálmán Lászlóra. Az *Acta Linguistica* mellett így tesz most a Nyelvtudományi Közlemények is: jelen száma főhajtás és tiszteletadás Kálmán László munkássága előtt.

2. Számomra, e sorok írójának számára szívszorító, hogy múlt időben kell írni róla. Hogy a színes, gazdag életről, amit élt, úgy kell írni, mint lezárt, összegezhető dologról. Ezért inkább egyszerűen az emlékeimből idéznék. 1984 őszén találkoztam Kálmánnal először, úgy emlékszem, Kornai András oldalán jött be a Nyelvtudományi Intézet akkori, Szentháromság téri épületének 13-as szobájába. Ott dolgoztunk mi, az akkori Szépe-tanítványok. Néhány héttel később már előadást tartott, úgy emlékszem, autoszegmentális fonológiai témában. Kornai mesélte, hogy ezt a területet korábban nem ismerte, de akkor néhány hét alatt megtanulta. Az ELTE-n diplomázott, spanyol nyelv és irodalom szakos, valamint általános és alkalmazott nyelvész volt, 1981-ben végzett, majd 1983-ban doktorált.

A 80-as években a lakásomat hat éven át egy pincebéli szuterén helyiség adta. A hat év alatt összesen két ember látogatott meg itt, az egyik Kálmán volt. A világ legtermészetesebb módján ugrott be hozzám 1985 tavaszán, hogy kocsival elfuvarozzon a Bécsi Egyetemen akkor tartott Szintaxis Kerekasztalra. Ő vezetett, az anyósülésen Kornai ült, végigpletykálták az egész utat mindenről és mindenkiről.

Akkortájt még a Magyar Filmtudományi Intézetben dolgozott, nem tudom, mivel foglalkozott ott, de azt igen, hogy már 1980-ban megjelent egy cikke a *Filozófiai Szemlében* a Chomsky–Piaget vitáról, ami akkor a nyelvészet egyik legfontosabb kérdése körül folyt: mi a viszony a kisgyermekkorú kognitív tanulás és a nyelvelsajátítás között. Eleve a legnagyobb kérdések érdekelték.

1986–1987-ben vendégkutató volt Genfben az Institut Dalle Molle pour les études sémantiques et cognitives-nél, aztán 1987 és 1989 között a Számalk Applied Logic Laboratory-ban dolgozott számítógépes nyelvészeti témákon, de 1989-től már az Intézet munkatársa lett, Szabolcsi Anna és Bakró-Nagy Marianne lobbiztak érte. 1991 és 1993 között az Amszterdami Egyetem számítógépes nyelvészeti tanszékén oktatott, és nyelvelmé-

leti, formális szemantikai kutatásokat végzett. A 2000-es évek elején dolgozott kutatóként a Mindmaker mesterséges intelligenciával foglalkozó cégnél is, de ezek csak kitérők voltak, az Intézet, majd Kutatóközpont meghatározó kutatója volt mindig is.

3. Kálmán László nyelvészeti őstehetség volt. Kutatásai elsősorban a nyelvtanelmélet (konstrukciós és analógia-alapú nyelvtanok), a formális szemantika (kompozicionalitás, dinamikus szemantika) és a számítógépes nyelvészet (ontológia, funkcionális programozás, az analógia, ill. a lexikalista elméletek számítógépes implementációja) témái köré csoportosultak, de publikált a fonológiáról, morfológiáról, a (lexikalís) szintaxisról, az analógia-alapú tanulásról és a hétköznapi érvelésről is. Több egyetemi tankönyvet is írt (részben társszerzőkkel), például az általános nyelvészetről, a dinamikus szemantikáról vagy a konstrukciós nyelvtanról.

Szenvedélyesen foglalkozott az iskolai nyelvtanítás megújításával és a nyelvi ismeretterjesztéssel. A 2000-es évek elején vezető fejlesztője volt a Sulínova programban a *Szövegértés – szövegalkotás* 5–12. évfolyamos új iskolai tananyagának, amely a magyar nyelv és irodalom tantárgy oktatásának teljes megreformálását célozta, és amelyet sok száz iskolában sikeresen próbáltak ki.

A nyest.hu-n és a Qubiton megjelent ismeretterjesztő írásai, a Nádasdy Adámmal közösen írt *Hárompercesek a nyelvről* című kötet, illetve az általuk közösen vezetett *Szósztátyár* című, népszerű rádióműsor a nagyközönség számára is egyedülálló betekintést adott a nyelvészeti gondolkodásba. A nyelvészet műveléséhez számos tévhit kapcsolódik, Kálmán úttörő volt abban is, ahogy ezeket megcáfolta, helyreigazította.

4. A Nyelvtudományi Közlemények jelen kötetében, a Kálmán László munkássága előtt tisztelgő fejezetben most megjelenő írások egy-egy kis részt villantanak fel abból az összetett képből, ami Kálmán munkásságában az évek során felépült.

Kálmánt lenyűgözték a nyelvtan egyes rendszereinek különlegességei, gazdagsága. Például az, hogy sokkal több fajta adat és értelmezés létezik, mint amiket a nyelvtanok készítésénél számba szoktak venni. Ezt idézi Kalivoda Ágnes és Prószéky Gábor cikke: az infinitívuszokról és az azokat vonzó, „segédigeszerű” elemekről, a három alapvető szórendjükéről és az izgalmas morfoszintaktikai kategóriákról. Ez a leírás és elemzés 9 milliós korpusz anyaga alapján készült, melyben háttérként ott van – többek között – a segédigéket definiáló, korszakos magyar tanulmány: Kálmán C. György – Kálmán László – Nádasdy Ádám – Prószéky Gábor: *A magyar segédigék rendszere*, ami az Általános Nyelvészeti Tanul-

mányok 17. számában, 1989-ben jelent meg. Ennek a cikknek az eredményei kiállták az idő próbáját, a mai napig megkerületlen leíró eszköz-rendszert adnak.

Kálmán egyik kedvenc területe a szemantika volt. A modellelméleti szemantikától eltérően, Kálmán egyik írásában (Kálmán 2018) a John Lock által teremtett hagyomány újragondolását javasolta, azt, hogy a jelentésről ne egy-egy modellált világ tényei és egy nyelvi kifejezés közti viszonyok alapján gondolkozzunk, hanem olyan megközelítést javasolt, miszerint a jelentések az egyének elméjében tárolt ideák, belső képek komplex hálózatai, melyeknek forrásai az egyén és közösségek „belső” és „külső” tevékenységeire vonatkozó, komplex emlékek. Ezek hálózataira vonatkozó tudását a beszélő a közösségében úgy alkalmazza, hogy elérje a megértést (Kálmán 2018). Amint Kornai András cikke bemutatja, Kálmán mélyen értette Fregét, sőt meg is haladta abban, hogy kimutatta: Frege olyan nyelvhasználatot tételez fel, ahol a beszélők ismerik és aktívan használják a belső képek, ideák nyelvileg közös alaphálózatát, és ennek meglétét kölcsönösen feltételezik egymásról. Kálmán szemantika felfogása sok izgalmas vitát váltott ki mindig is, Kornai András cikke fontos hozzászólás ehhez.

A pragmatika ugyanúgy izgatta, mint a szemantika. Azok a rejtett, mégis tesztelhető alapelvek, melyek mentén a nyelvi kifejezések használata szerencsés, sikeres, és ahol a forma és a szerkezet mélyen összefügg, azaz konstrukciót alkot. Ilyen területeken néha nagyon meglepő belátásokhoz lehet jutni. Ezt mutatja be Dömötör Éva cikke, amely leírja a funkcionalitás és a formai tulajdonságegyüttesek összefüggéseit az *azért* konstrukcióiban. A cikk az *azért*, *na azért* funkciói közül kiemeli a diskurzus előzményre utalót, a helyeslőt, és a beszélő hatalmi pozícióját fenntartót, továbbá a *nem azért de...* funkciói közül az „arcvédő”, illetve a válaszelrülő funkciót.

Kálmán nyelvészeti érdeklődésének komplexitását talán az is motiválta, hogy legfőképpen az emberek, az emberi elme működése érdekelte, a nyelvet használó ember elméje és a nyelv szerkezete közti viszonyok, a kölcsönhatások e kettő között. Erre utal Bánréti Zoltán cikke, ami azt írja le, hogy a beszélők a többszörös kötőszavak alkalmazásaival milyen módon tudják megjelölni nézőpontjaikat, felfogásaikat a mondatokban leírt alternatívák, események lehetőségessége, számossága, elvárhatósága vagy elvárással szembenisége, relevanciája, illetve irrelevanciája tekintetében.

Kálmán nyelvtanelméleti tudását leíró nyelvészeti munkák készítése során is kamatoztatta: magyar leíró nyelvtant írt a diákjaival együtt, valamint az első beás nyelvtant (Orsós Annával mint társszerzővel). Emlé-

keim szerint ennek elkészítését Kálmán maga kezdeményezte, és ezzel megteremtette a különféle cigány nyelvek leírásának reneszánszát. Úttörő tanulmányt publikál kötetünkben Lovas Anna is. Leírja az ige és az igekötő közé beékelődő névmások fajtáit, esetét, nyelvtani személyét és számát a déli centrális cigány dialektusokban, mindenekelőtt a romungróban, modern nyelvészeti eszköztárral értelmezve az igekötő–névmási tárgy–ige konstrukciót.

Közmondásos volt, hogy milyen szívesen és szellemesen vitatkozott. Ezt a vitaszellemet idézi fel Fejes László cikke, amely a történeti nyelvtudomány módszertani problémáit feszegeti, a kísérletekkel operálni tudó természettudományok módszertani gondjaival is összevetve, sőt magának a tudásnak a bizonytalanságát is érintve konkrét, történeti etimológiai példák kapcsán.

5. 1990-ben elindult az Elméleti nyelvészet szak az akkori Felsőoktatás Fejlesztési Program keretében. Ez az év sok mindenben fordulópont volt. Abban az évben is volt egy Logic and Language konferencia valahol a Balaton mellett, Gárdai Kinga volt a főszervező, úgy emlékszem, boldogan csinálta. Kálmán az elméleti nyelvészetet az első pillanattól kezdve szívügyének tekintette. 31 év alatt az elméleti nyelvészet minden szakterületén tanított: tartott nyelvészeti bevezető kurzusokat, haladó kurzusokat többek között az autoszegmentális fonológia, az analógiás nyelvészet, a konstrukciós nyelvtan, a logika, a formális szemantika, a számítógépes nyelvészet témáiban, és vezetett terepmunkát is (pl. a magyar jelnyelvről vagy a bengáliról). Diákjait partnernek, kutatótársnak tekintette, így vonta be őket a közös munkába. Legendásak voltak a 208-as szobában tartott kedd délutáni kutatószemináriumai, amelyekre nemcsak aktív hallgatók, hanem végzetek, kollégák és más érdeklődők is eljártak – ezek sok embernek adtak tudományos inspirációt, és gyakran zárultak közös tudományos publikációkkal. A nyelvészetutánpótlás neveléséből nemcsak hat doktori disszertáció és számtalan szakdolgozat témavezetőjeként, hanem a hallgatók tehetséggondozását célul kitűző Erasmus Kollégium vezető tanáráként és a Magyar Nyelvészeti Diákolimpia felkészítő tanáráként is kivette a részét. Formális vagy informális keretek között nyelvészek egész generációit tanította, döntő inspirációt adva számukra a pályaválasztáshoz, és gyakorlati tanácsokkal is segítve őket. Tudományos ismeretterjesztő és anyanyelvoktató munkája olyan volt, mintha az embert kézen fognák.

Azért is lehetett olyan sok lelkes híve a diákok között, mert bizonyos szempontból ő és a diákok nagyon hasonlóan látták a világot és a tudományt. Az, ahogy Kálmán lázadt a tekintélyelvűség, a kétségbevonhatat-

lannak állított elméletek ellen, ez a szemlélet és attitűd nagyon közel állt a diákokhoz, nagyon szerették. Azt is értették, hogy ez nem valamilyen „ellenséges” tartalmú dolog volt, hanem védelem, a tisztánlátás, a gondolati szabadság védelme. Kálmán szeretett érdekes, apró jelenségeket részletesen elemezni, de ennek háttérében a nyelvészet legnagyobb alapkérdései álltak. Például: hogy mi a nyelvtudás, milyen a nyelvtan architektúrája, miképp értelmezendő a nyelvhasználat, vagy mi a jelentés. És alternatívákat javasolt, radikálisan másfajtaakat, újakat. A diákok ezeket nem egyszerűen rokonszenvesnek tartották, hanem alkalmazandó tudásnak, módszernek. A neurolingvisztika óráimon sok olyan vitapartnerem volt a hallgatók közül, akik a Kálmántól tanult attitűddel teljesen új szempontokat alkalmaztak egy-egy nyelvi adat értelmezésében. Mindezt nemcsak azért szerették, mert mintegy „fityiszt” lehetett mutatni valamilyen súlyos tankönyvnek, hanem azért is, mert Kálmántól azt is megtanulták, hogy „gondolkodj szabadon”, „törd a fejed te is”, „nézd a saját szemeddel a dolgokat, a nyelvészetet is”. A sok szakdolgozót, PhD tanítványt nem pusztán egy-egy téma, hanem az úttörő kutatás szabadsága, kalandja is vonzotta.

Amennyire szeretett bírálni, ugyanúgy lelkesedett a hitelesnek tartott eredményekért és elméletekért is, azok lelkes tisztelője, szószólója volt mindenhol.

Sokan mondják, hogy Kálmán nevelte a tehetségeket. De ez csak részben volt igaz. Valójában csodálta, szerette az emberi tehetséget, lenyűgözték a tehetséges emberek, imádott velük dolgozni. Gyakran hallottam tőle, hogy valaki tehetsége az égre kiált, hogy akkor hol lesz állása annak az XY-nak, aki egyedülállóan jó művet írt, és hogy egyszerre szomorú és örömteli, hogy a tanítványok közül hányan találhatnak a magyarországi helyett neves külföldi egyetemen ösztöndíjat vagy állást.

Néha belehallgattam az óráiba. Ezeken – szociolingvisztikai értelemben – nem a saját korosztálya nyelvhasználatát követte, és nem is a tudományos divatot, hanem a diákság magyarját beszélte, magától értetődően használta az új generáció prozódiaját, nyelvi fordulatait. Pont úgy mondta, hogy *helló*, ahogy a diákoktól is hangzott. A szemináriumai valójában egy-egy közösség létrehozását jelentették, aminek a tagjait hasonló dolgok komolyan érdeklik, ezért vannak jelen. Körbeültek a 208. szobában egy hosszú asztalt, és beszélgettek, vitatkoztak. Amikor arra jártam, Kálmán mindig ennél a közösségi asztalnál üldögélt, akkor is, ha nem volt éppen órája, egy laptopon írt. Talán azért is, mert így lehetett egy légterben Gárdai Kingával, talán azért, mert ezt a közösségi helyet érezte

sajátjának. Nyilván volt valahol egy íróasztala, ma sem tudom, melyik lehetett, mert a közösségi asztalnál üldögélt.

6. Hogy miért foglalkozott ennyi mindennel? Számára ez a sokféle feladat azért volt természetes, mert mélyen érdekelték az emberek és a nyelv közti kapcsolatok minden szempontból. Az emberi elme és a nyelv szerkezete közti viszonyok ugyanúgy, mint a nyelv használata során újratermelő társadalmi viszonyok, egyenlőtlenségek, hátrányok vagy éppen szabadságok.

Makacs lázadó volt. Nem pusztán elvek vagy értékek védelmében (azért is), de főként emberszeretetből, a félrevezetettek, a manipuláltak, az információhiány miatt hátrányos helyzetűek védelmében, az előítéletek, dogmák miatt szenvedők védelmében.

Gyanakvással tekintett bármely „fönökére”, valahogy úgy láthatta, hogy a fönöki hatalom és az emberi önazonosság olykor nem esik egybe. Néha az volt az érzésem, hogy ennek háttérében volt egyfajta fenyegetettségérzés, önnön szabadságának a féltése, és ebből is adódott a hatalomból származó tekintélyek iránti ellenszenv.

Viszont mindig mély, testvéries barátságossággal vett részt a közösségekben, a kurzusok közösségeitől kezdve a Fonó Táborokon át a bulikig.

Énekelni is szépen tudott. Ritka, jeles alkalmakkor egy kicsit spanyolul, néha angolul. 2010-ben, amikor az Elméleti Nyelvészeti Tanszék 20 éves volt, készítettünk egy videót *We Are the Linguists* címmel, a híres dal nyomán. Egy diák feltette azt a Youtube-ra, majd 141 ezren nézték meg mostanáig a világ négy tájáról. Ő kezdte el a dalt, szép bariton hangján énekelte: „*There comes a time / When we heed a certain call / When linguists must come together as one [...] We are the world / We are the linguists / We are the ones who make a brighter day / By making theories [...]*”

Nehéz erre könnyek nélkül visszagondolni. Pótolhatatlan veszteség ért minket, a „Tanszéket”, a magyar és a nemzetközi nyelvtudományt.

Hivatkozások

- Kálmán C. György – Kálmán László – Nádasdy Ádám – Prószéky Gábor (1989), A magyar segédigék rendszere. In: Telegdi Zsigmond – Kiefer Ferenc (szerk.), *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 17. Tanulmányok a magyar mondattan köréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 49–103.
- Kálmán, László (2018), Neo-Lockean semantics. In: Bartos, Huba – den Dikken, Marcel – Bánréti, Zoltán – Váradi, Tamás (eds), *Boundaries crossed, at the interfaces of morphosyntax, phonology, pragmatics and semantics*. Springer, Cham. 213–226.

BÁNRETI ZOLTÁN